

Κριτικά σημειώματα

Αντώνης ΚΛΑΨΗΣ: Το Ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930. Ο Ελευθέριος ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ και η διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Σύμβασης της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών. (Χανιά/Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»/Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2010)

Όταν την 30 Ιανουαρίου 1923 οι αντιπρόσωποι της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης υπέγραψαν στη Λωζάννη τη «Σύμβαση περί Ανταλλαγής των Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών», σφράγισαν με τρόπο τελεσίδικο τη μοίρα εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων και στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Η πρόνοια για την υποχρεωτική ανταλλαγή αφ' ενός των Ελλήνων της Τουρκίας (εξαιρουμένων των Ελλήνων κατοίκων της Κωνσταντινούπολης) και αφ' ετέρου των μουσουλμάνων της Ελλάδας (πλην εκείνων της Δυτικής Θράκης) μετέβαλε ριζικά την ανθρωπογεωγραφία των δύο γειτονικών κρατών. Ειδικά, πάντως, στην περίπτωση, των Ελλήνων ανταλλάξιμων, η Σύμβαση της Λωζάννης δεν έκανε τίποτε περισσότερο από το να νομιμοποιεί μία ήδη υφιστάμενη κατάσταση, καθώς στη συντριπτική τους πλειοψηφία είχαν, ως αποτέλεσμα της Μικρασιατικής Καταστροφής, ήδη καταστεί πρόσφυγες, προκειμένου να σώσουν τις ζωές τους από τις επελαύνουσες τουρκικές δυνάμεις του Μουσταφά Κεμάλ.

Σε κάθε περίπτωση, η Σύμβαση της Λωζάννης έθεσε το νομικό πλαίσιο διεξαγωγής της διαδικασίας της ανταλλαγής των εκατέρωθεν πληθυσμών, ρυθμίζοντας ταυτόχρονα και μία σειρά από άλλα κρίσιμα ζητήματα, μεταξύ αυτών και οικονομικά, όπως για παράδειγμα εκείνο των περιουσιών των προσφύγων. Ωστόσο, όπως πολύ γρήγορα έμελλε να αποδειχθεί, η εφαρμογή πολλών από τις διατάξεις της Σύμβασης προσέκρουσε ευθύς εξαρχής σε σχεδόν ανυπέρβλητες δυσχέρειες, δημιουργώντας συχνά ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Αθήνα και Άγκυρα προσήλθαν έκτοτε επανειλημμένα στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων προκειμένου να διευθετήσουν τις διμερείς εκκρεμότητες, χωρίς όμως να καταλήξουν σε μία οριστική συμφωνία. Η λύση στο γόρδιο δεσμό επήλθε τελικά μόλις τον Ιούνιο του 1930, όταν με την υπογραφή του Ελληνοτουρκικού Οικονομικού Συμφώνου στην Άγκυρα, τα δύο κράτη ρύθμισαν οριστικά όλες τις μεταξύ τους διαφορές που απέρρεαν από την εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάννης, ανοίγοντας με αυτό τον τρόπο το δρόμο για την πλήρη εξομάλυνση των σχέσεών τους.

Η μελέτη του κ. Αντώνη ΚΛΑΨΗ (Διδάκτορα Διπλωματικής Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου) με τον ως άνω τίτλο επιχειρεί μία ενδελεχή ανασκόπηση των διπλωματικών διεργασιών, οι οποίες, με χρονική αφετηρία την επαύριον της συνομολόγησης της Σύμβασης της Λωζάννης, κατέληξαν τελικά στην υπογραφή του Οικονομικού Συμφώνου. Ταυτόχρονα δε, αναζητά τις ευρύτερες επιπτώσεις από την υπογραφή του εν λόγω

Συμφώνου τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας (ιδίως σε ό,τι αφορά στις αντιδράσεις των προσφύγων), όσο και στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Ο Συγγραφέας προχωρά αρχικά σε μία αναλυτική καταγραφή των εκκρεμοτήτων που προέκυψαν από την εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάννης του 1923, όπως ο προσδιορισμός των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, που δικαιούνταν να εξαιρεθούν από την υποχρεωτική ανταλλαγή και η εκτίμηση των ανταλλάξιμων περιουσιών ώστε να διευκολυνόταν η διαδικασία αποζημίωσης των νόμιμων ιδιοκτητών τους, οι οποίοι πλέον είχαν καταστεί πρόσφυγες. Τα θέματα αυτά, μαζί με άλλα συναφή, κυριάρχησαν στις εργώδεις – αλλά όχι πάντα ανέφελες – ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις που εγκαινιάστηκαν από τους πρώτους κιόλας μήνες μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Λωζάννης και οι οποίες περιγράφονται ενδελεχώς στο αντίστοιχο Κεφάλαιο του βιβλίου. Ο κ. ΚΛΑΨΗΣ εστιάζει κατόπιν το ενδιαφέρον του στην ανάλυση δύο ελληνοτουρκικών Συμφωνιών (της Άγκυρας, 21 Ιουνίου 1925, και των Αθηνών, 1 Δεκεμβρίου 1926), που επιχείρησαν να διευθετήσουν όλα τα εκκρεμή θέματα, χωρίς όμως να το κατορθώσουν, καθώς και οι δύο τελικά δεν εφαρμόστηκαν ποτέ στην πράξη. Έτσι, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις εισήλθαν από τις αρχές του 1927 σε νέα περίοδο ψυχρότητας, η οποία θα διαρκούσε έως το καλοκαίρι του 1928, οπότε την πρωθυπουργία στην Ελλάδα ανέλαβε ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Ο κ. ΚΛΑΨΗΣ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην επανάκαμψη του BENIZEΛΟΥ στην εξουσία, καθώς υποστηρίζει ότι ο Κρητικός πολιτικός ήταν απαρέγκλιτα προσανατολισμένος στην ιδέα της στενής ελληνοτουρκικής συνεννόησης. Πράγματι, όπως εξηγείται στις σελίδες του βιβλίου, ο BENIZEΛΟΣ επιδίωκε τη δημιουργία ενός άξονα πολιτικής και διπλωματικής συνεργασίας ανάμεσα στην Αθήνα και στην Άγκυρα, ο οποίος θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά απέναντι σε όποια δήποτε τάση αναθεώρησης του εδαφικού καθεστώτος, που είχε επιβληθεί στα Βαλκάνια ως αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά συνέπεια, ο BENIZEΛΟΣ εκτιμούσε, ότι η διευθέτηση των ελληνοτουρκικών εκκρεμοτήτων, που συνδέονταν με την εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάννης θα αποτελέσει το απαραίτητο ενδιάμεσο βήμα για την εμπέδωση κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης ανάμεσα στις δύο πλευρές του Αιγαίου, έτσι, ώστε τελικά να καθίστατο δυνατή η ελληνοτουρκική προσέγγιση που είχε κατά νου.

Η νέα τάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής θα αποτυπωνόταν άμεσα στον τρόπο με τον οποίο η ελληνική διπλωματία θα επιδίωκε στο εξής την κατάληξη σε μία Συμφωνία για τα εκκρεμή ζητήματα. Ο αναγνώστης του βιβλίου μπορεί να βρει στις σελίδες του μία εξονυχιστική περιγραφή των διμερών διαπραγματεύσεων, οι οποίες διεξήχθησαν σε δύο στάδια: από το Νοέμβριο του 1928 έως τον Αύγουστο του 1929, και από το Νοέμβριο του 1929 έως τον Ιούνιο του 1930. Όπως εξηγεί ο Συγγραφέας, πέρα από την αποφασιστικότητα του BENIZEΛΟΥ να προχωρήσει στο δρόμο της ελληνοτουρκικής συνεννόησης, καθοριστικό ρόλο στην ευνοϊκή κατάληξη των διμερών διαπραγματεύσεων έμελλε να διαδραματίσει ο διορισμός του Σπυρίδωνα ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΗ ως Πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα (Νοέμβριος 1929), ο οποίος με τη μεθοδικότητα και τη διπλωματική επιδεξιότητα, που επέδειξε, άνοιξε το δρόμο για την υπογραφή του Οικονομικού Συμφώνου την 10 Ιουνίου 1930.

Αφού προηγουμένως έχει αναλύσει διεξοδικά τις διατάξεις του Οικονομικού Συμφώνου, ο Συγγραφέας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στον αντίκτυπο του Συμφώνου στην

Ελλάδα. Έτσι, έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο η Αντιπολίτευση και μερίδα του αντιπολιτευόμενου Τύπου υποδέχθηκαν την υπογραφή του Συμφώνου, ενώ ξεχωριστό Κεφάλαιο αφιερώνεται στις αντιδράσεις των προσφύγων, οι οποίοι αποτελούσαν και τους κατ' εξοχήν ενδιαφερόμενους. Όπως, εξ άλλου, προκύπτει από τα στοιχεία, που παραθέτει ο Συγγραφέας, παρά το γεγονός, ότι το Οικονομικό Σύμφωνο έθετε ουσιαστικά τέλος στις προσδοκίες των προσφύγων, ότι θα ήταν δυνατόν να αποζημωθούν στο ακέραιο για τις περιουσίες που είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν στις πατρογονικές τους εστίες, στη μεγάλη του πλειοψηφία ο προσφυγικός κόσμος παρέμεινε πολιτικά προσηλωμένος στον BENIZEΛΟ.

Στο τρίτο και τελευταίο Κεφάλαιο της μελέτης του, ο κ. ΚΛΑΨΗΣ ασχολείται με τα αποτελέσματα του Οικονομικού Συμφώνου. Σε αυτό το πλαίσιο, αρχικά καταδεικνύεται ότι, σε αντίθεση με αντίστοιχες ελληνοτουρκικές Συμφωνίες του παρελθόντος, το Οικονομικό Σύμφωνο εφαρμόστηκε, αποτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη στέρεα βάση για την οριστική διευθέτηση όλων των εκκρεμοτήτων, που απέρρεαν από τη Σύμβαση της Λωζάννης. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας υπογραμμίζει την αποφασιστική σημασία του Οικονομικού Συμφώνου ως ενδιάμεσου σταθμού στο δρόμο για την επίτευξη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης, η οποία ολοκληρώθηκε συμβατικά τον Οκτώβριο του 1930 με την επίσημη επίσκεψη του BENIZEΛΟΥ στην Τουρκία και την υπογραφή στην Άγκυρα του ελληνοτουρκικού Συμφώνου Φιλίας και άλλων διμερών Συμφωνιών. Το Κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την αναζήτηση των επιπτώσεων του Οικονομικού Συμφώνου στις συνθήκες διαβίωσης της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες, όπως επισημαίνεται, μόνο πρόσκαιρα βελτιώθηκαν.

Συνολικά, το βιβλίο του κ. ΚΛΑΨΗΣ αποτελεί μία εμπεριστατωμένη και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη πάνω σε μία ιδιαίτερη πτυχή της ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας, και ειδικότερα της Ιστορίας των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Έχοντας προχωρήσει σε συστηματική αναδίφηση των αρχειακών πηγών, (πρωτίστως αδημοσίευτων, όπως π.χ. του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, του Αρχείου Ελευθέριου BENIZEΛΟΥ και του Αρχείου του Foreign Office, αλλά και δημοσιευμένων, όπως τα Πρακτικά των Συζητήσεων της Βουλής και της Γερουσίας και ο Τύπος της εποχής), ο Συγγραφέας κατορθώνει να αποτυπώσει με ενάργεια όχι μόνο τα γεγονότα αυτά καθ' αυτά, αλλά και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Από αυτή την άποψη, επομένως, το βιβλίο αποτελεί μία σημαντική συνεισφορά στην έρευνα, διεκδικώντας επάξια να καταστεί σημείο αναφοράς στην επιστημονική βιβλιογραφία.

Καθηγητής Κωνστ. ΓΕ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ